

PROF. DR.

HAYREDDİN KARAMAN

AİLE
İLMİHALİ

TİMAS
İL

AİLE İLMİHALİ

Prof. Dr. Hayreddin Karaman

GİRİŞ USULE DAİR

GÜNÜMÜZÜN DİNİ POBLEMLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

Giriş

İnsan, şuuru çerçevesinde meseleleri olan ve bunlara çözüm arayan canlıdır. Allah Teâlâ ilk insanı yaratıp cennete koyduğu hâlde onun bile meseleleri olmuş, bunlara aklınca çözüm yolları aramaya kalkışmış ve kıyamete kadar çocuklarına bu yolu açmıştır. Hasılı meselesiz insan, insansız mesele olmuyor.

“Dinî problemler” terkininin “dinî” vasfının kavram çerçevesine “inanç, düşünce, duygu ve davranışların tamamı” girmektedir. Özellikle İslam’ı göz önüne aldığımız zaman bunlardan hiçbirini dinin dışında görülmez. Başlangıçta fıkıh, bu çerçevenin bütünü ile ilgili problem ve çözümlerin ilmi idi. Zaman içinde fıkıhın sınırı daraldı; hikmet, kelam, tasavvuf, ahlak gibi ilim dalları ortaya çıktı ve fıkıha, ibadetler ile bir kısım sosyal ilişkiler sahası kalmış oldu. İctimai, iktisadi, siyasi, hukuki ve milletlerarası ilişkilerin tamamı, İslam ilimleri tasnifinde hâlâ fıkıh çerçevesinden tamamen çıkamamıştır; bunların bir kısmı ile ilgili müstakil çalışmalar henüz başlangıç merhalesindedir. Biz burada “günümüzün dinî problemleri” içinden fıkıh çerçevesine girenleri ele alacak ve oluşma sebepleri ile çözüm yollarını incelemeye çalışacağız.

I- DİNÎ MESELELERİN OLUŞMA SEBEPLERİ

İslam, vücut özellikleri ne olursa olsun insanlara tek tip elbise giydirmiş olsaydı, şartları ne olursa olsun insanları, şekil ve mahiyet bakımından aynı olan hükümlerle yükümlü kılsaydı, çözümlenecek mesele, değişecek hüküm de olmazdı. Ne var ki, İslam bütün hükümlerinde, ferdin ve toplumun şartlarını, özelliklerini göz önüne almış, belirlediği hedefe ulaştıracak olan vasıtaların maksada uygun olmasını, buna göre ayarlanmasını istemiştir. İşte bu sebeptir ki, bir yandan mükellefin değişmesi, diğer yandan, mükellef aynı kaldığı hâlde çevresinin ve şartlarının değişmesi ile dinî meseleler ortaya çıkmakta; bunlara çözüm aramak, en azından bir gruba farz olmaktadır.

A- Mükellefin Değişmesi

Her insan kendi hayatını, yeniden inşa ederek yaşar. Malzeme ve modeller bakımından başkalarından, daha öncekilerden faydalansa bile hiçbir kimse, bir başkasının hayatını kopya edemez. Buna göre başkaları için yaşanmış ve çözüme kavuşmuş olan meseleler, basamaklar hâlinde hayatı tırmanan yeni toplum (veya insanlık) üyesi için yenidir. O, iman bunalımı yaşayacak, düşünce çilelerinden geçecek, dinî hayata intibak edecek ve bütün bunların getirdiği binlerce mesele ile boğuşacaktır.

B- Şartların Değişmesi

Belli meselelerin çözümü bakımından durgunluk ve doygunluğa ulaşmış fert ve toplumların varlığını farz etsek dahi, bunların içinde buldukları maddi ve manevi şartlar değişince, durgun denizde bazen dev dalgalar oluşmakta, akla hayale gelmez problemler ortaya çıkmaktadır. Konumuz bakımından değişen şartların kadro ve örneklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. İlmî, teknik ve teknolojik gelişmeler

- a) Üretimde standardizasyona gidildikten sonra belli malları, tarife, marka ve numarasına göre kâğıt üzerinden seçip almak, malı görerek almak gibi olmuştur.
- b) Gök cisimlerinin hareketlerinin hesaplanması konusundaki gelişmeler dinî günlerin ve vakitlerin tesbitinde hesabı gözle görmenin önüne geçirmiş, rü'yeti tartışılır hâle getirmiştir.
- c) Güneş enerjisi devreye girince, güneşte ısınmış su ile abdest meselesini yeni baştan incelemek gerekmiştir.
- d) Savaş teknolojisindeki gelişmeler, düşmanı korkutmak ve caydırmak için at beslemeyi değil, uçak, füze ve modern silah yapımını zaruri hâle getirmiştir.
- e) Tıpta organ nakli mümkün hâle gelince organ nakli ve tüp bebeğin cevazı gibi konular ortaya çıkmıştır.
- f) Uçak, gemi vb. vasıtalar ile yolculuk edenler ile deve ve at üzerinde, yahut yaya olarak yolculuk edenler arasındaki fark, hareket hâlinde akit yapanların meclisi konusunda yeni yorumları gerekli kılmıştır.
- g) Telefonun icadından sonra birbirinden uzak yerlerde bulunan kimselerin telefonla yaptıkları akdin geçerli olup olmadığı, geçerli ise gaiplerin mi yoksa hâzırların mı akitleşmesi mahiyetinde olduğu konusu tartışılmıştır.
- h) Kitle iletişim vasıtalarının ulaştığı bugünkü seviye, kaybolmuş kişilerin ölüm ve evlilik gibi hâllerine hüküm verme konusunda değişik şartlar olarak ortaya çıkarmış bulunmaktadır.
- ı) Tapu tescil müessesesi, gayrimenkullerin teslimsiz rehnedilmesini (ipoteği) mümkün ve caiz hâle getirmiştir.

2. İktisat, maliye ve iş hayatındaki gelişmeler

- a) Devletin geliri, meşru ve zaruri giderlerini karşılayamaz hâle geldiği için, kudreti olanlardan çeşitli vergilerin alınması zarureti doğmuştur.

- b) Para sistemi değişmiş, gümüş tedavül aracı olmaktan çıkmış, altının bu fonksiyonu kısıtlı hâle gelmiştir. Bu durum karşısında kâğıt para, mal değil, ödeme vasıtası olmuş; zekât, faiz vb. ile ilgili hükümlerde nakit olarak değerlendirilmiştir.
- c) Yeni para sisteminin getirdiği enflasyon olayı, borçların ödenmesinde sayı yerine değerin muteber olması hususunu gündeme getirmiştir.
- d) Büyük yatırım ve üretimler büyük sermayeleri gerekli kıldığı için yeni şirketler oluşmuş, sermaye birikimi için faiz dışında yeni tasarrufu teşvik vasıtaları bulunmuştur.
- e) Binlerce işçinin çalıştığı ve üretimi toplu olarak gerçekleştirdikleri günümüz iş hayatında toplu sözleşme, emeklilik, kıdem tazminatı, sendika, grev, lokavt gibi yeni fiil, tasarruf ve müesseseler ortaya çıkmıştır.

3. Medeni ve sosyal şartların değişmesi

- a) Nüfusun çoğalması, doğum ve nüfus kontrolü gibi; toprağın daralması sebebiyle şehirlere göç ise kat mülkiyeti, kat karşılığı inşaat mukavelesi gibi mesele ve problemlere vücut vermiştir.
- b) Yerleşim merkezlerinin büyümesi ve âdeta birbirine bitişik hâle gelmesi seferîlik bakımından kişinin yerini belirlemede yeni kıstaslara ihtiyaç göstermiştir.
- c) Aileler küçülmüş, karı-koca, ebeveyn-çocuklar arası hak, yükümlülük ve ilişkilerin yeniden ele alınması zarureti doğmuştur. Kadın haklarından bahseden bir ayet¹ *ma'rûf* ölçüsünü getirmektedir. *Ma'rûf* "toplumun makul gördüğü, örfe-âdete uygun olan" demektir. Mezkûr hakların bu kavram içinde yeniden belirlenmesi gerekmektedir.
- d) Sosyal değer hükümlerinin değişmesi, evlilikte denklik (*kefâet*) konusunda değişiklikler getirmiştir. Bir zamanlar

1 Bakara, 2/228.

Araplar asil, diğer milletler onların azatlı köleleri iken Arap olmayan hiçbir genç, bir Arap kızına denk sayılmıyordu. Günümüzde ise Arap kardeşlerimiz, başka milletlere kız verme ve onlardan kız alma yarışı içindedirler.

- e) Çeşitli kültürlerin karışma ve çatışması çeşitli problemler getirmektedir. Bu arada kılık kıyafet, milletleri birbirinden ayıran alamet olmaktan çıkmıştır. *Teşebbüh* konusunu bu gerçeklerin ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

4. Siyasi ve idari gelişmeler

- a) Nüfusun çoğalması, ülkelerin büyümesi, başkan seçiminde (*bey'atte*) yeni usulleri zaruri kılmaktadır.
- b) Siyasi ve içtimai amiller, idari teşkilatı ve mevzuatı gerektirmiştir.
- c) İslam'ın getirdiği hilâfet sistemi ile saltanat, meşrutiyet, demokrasi ve cumhuriyet rejimleri arasındaki benzerlik ve zıtlık ilişkisi asırlardan beri tartışılmaktadır.
- d) Demokratik-laik düzen ve hürriyet anlayışı karşısında İslam'ın emrettiği *emr bi'l-ma'rûf, nehy ani'l-münker* vazifesini yerine getirmek bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.
- e) İslam'ın emrettiği meşveretin devlet yönetiminde kullanılması çeşitli problemlerin ve meselelerin çözümünü gerekli kılmaktadır. Üyelerin seçilmesi, müddeti, meşveretin şekli, yönetici ile şûrâ üyeleri arasında ihtilaf çıkması hâlinde takip edilecek usul vb.

5. Milletlerarası ilişkiler

- a) "Müslümanların hâkim oldukları yerler İslam ülkesi ve bütün Müslümanlar bir ümmet" telakkisi bugün nazariyede kalmıştır. Gerçekleşen durum, çeşitli İslam ülkeleri ve Müslüman milletler ile diğer ülke ve milletlerdir. Bu durum karşısında *İslam ülkesi (dârüliislâm), harb ülkesi (dârülharb), ümmet, millet, cihâd* kavramlarının yeniden ele alınması ve

İslam'ın özüne, maksadına uygun yeni yorumlar getirilmesi gerekmektedir.

- b) İslam'ın korunmasını istediği varlıkların (din, hayat, mal, nesil, akıl, şeref) korunması, çeşitli milletlerarası anlaşma ve bloklaşmaları gerekli kılmakta, bu beraberlik, korunması gereken değerlerin bir kısmını korurken diğerlerini tehlikeye düşürmektedir. Bilhassa gayrimüslim milletler ile yapılan anlaşma, birleşme ve çok yönlü ilişkilerde ortaya çıkan bu problemler çok yönlü inceleme, tedbir ve çözümlere muhtaç bulunmaktadır.

Şartların değişmesi ile ortaya çıkan dinî problemlerin kadro ve örneklerini çoğaltmak mümkündür. Çözüldükçe yenileri ortaya çıkan ve kıyamete kadar böylece sürüp gitmesi ilahî kanun gereği bulunan problemlere eğilen kişiler tarih boyunca eksik olmamış ve bunlar farklı yollardan yürümüşlerdir.

II- ÇÖZÜM YOLLARI, YAKLAŞIMLAR

Dinî problemlerin çözümü ile meşgul olanlarda üç farklı yaklaşım görülmektedir:

A- Kitâb ve Sünnet'te değil de fıkıh kitaplarında bulunan çözümleri yeterli sayanların, kıyamete kadar ortaya çıkacak olan meselelerin cevaplarının eski fıkıh kitaplarında bulunduğunu iddia edenlerin yaklaşımı. Ondokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren tenkit edilen, karşı çıkılan bu yaklaşım gittikçe zayıflamış ve temsilcileri kalmamıştır.

B- Klasik usûlün terkedilmesini, dinî meselelerin müsbet ilme ve akla dayalı bulunan hikmet-maslahat prensibine göre çözüme bağlanmasını isteyenlerin yaklaşımı. Bunlara göre dinin bir özü bir de şekli, bir aslî bir de tarihî olanı (geçmiş zamanların şartlarına göre uygulama örnekleri) vardır. Bağlayıcı olan şekil değil, özdür; tarihî uygulama değil, asıl ve dinî olandır. Örtünmeye, faize, cezalara, rejimlere, sistemlere,

ilişkilere bu açıdan bakmak gerekir. Maksat, akıl ve müsbet ilim ile çatışmaz. Bu ortaya konduktan sonra Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'te bulunsa, üzerinde icmâ vaki olsa dahi her hüküm değişebilir, değiştirilebilir. Mesela içki yasağından maksat akıllı, sağlığı ve düzeni korumaktır; bunları korumasını bilenler içebilir. Örtünmeden maksat iffeti korumaktır; iffetini koruyanlar açılabilir. Faiz yasağından maksat fakirin sömürülmesini önlemektir; fakirin menfaatine olan faiz serbesttir. Bu örnekleri muamelat, haram-helal sahasından sonra ibadetler sahasına doğru genişletirseniz "Oruç tutmaktan maksat sağlığı korumak, iradeyi güçlendirmektir; namaz kılmaktan maksat spor yapmak, ahlakı korumaktır... bunları başka yollardan temin edenlerin oruç tutması, namaz kılması gerekmez. Öz elde edildikten sonra şekil üzerinde durulmaz..." diyebilirsiniz.

Bu yaklaşım, müsbet ilmi ve akıllı şâri mertebesine çıkardığı, dini beşerî bir müessese hâline getirdiği ve çağların modalarına göre değişik dinler uydurma yolunu açacağı için bizce isabetli değildir. Vahiy-akıl ilişkisinin, dinde değişen ve değişmeyen hükümlerin, korunması gereken şekil ile, değişebilecek şeklin sınırlarının daha güvenilir ve ihtiyatlı ölçülerle tesbit edilmesi zarureti vardır.

C- Klasik usûlü terk etmeden, fakat geliştirerek yeni mesele ve problemleri, yeni içtihatlar ile hükme bağlamak ve çözüme kavuşturmak isteyenlerin yaklaşımı. Bizim de katıldığımız ve isabetli bulduğumuz bu yaklaşım bugün İslam dünyasında hâkim olan ve gittikçe yayılıp gelişen bir yaklaşımdır. Son yüz yıl içinde önce ferdî olarak yeniden başlamış, sonra da toplu mesailerle müesseseleşmiştir.

SONUÇ

Rasûl-i Ekrem^(sav) zamanında dinî meseleler vahiy, meşveret ve onun içtihatı ile hallediliyor, hükme bağlanıyordu. Onun^(sav) dâr-ı bekâya intikalini takip eden saatlerden itibaren

defnedileceği yer, mirası, halifesinin seçilmesi, zekât vermek istemeyenlere karşı alınacak tedbir gibi konular ile başlayan dinî mesele ve problemler büyüyüp çoğalarak zamanımıza kadar gelmiştir. Dinî meselenin olması, dinin insan hayatında var olmasının alametidir. Yaşanmayan dinin meselesi de olmaz. İslam, Peygamberliğin sona erdiğini bildirmiş, Son Peygamber^(sav) de Müslümanların, bundan sonra meselelerini nasıl çözeceklerini örnekler vererek göstermiştir. Bu örnekler ve ilk uygulamalar üzerine kurulmuş bulunan usûl ve içtihat ile Müslümanların çözülemeyecek mesele ve problemi yoktur. Yeter ki Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresinden itibaren yüzlerce defa tekrarlayarak teşvik ettiği ilim ve tefekkürden geri kalmasınlar.

DİNÎ HÜKÜM VE KURALLARIN DEĞİŞMESİ

Bu bahiste nass, icmâ ve içtihat kaynaklı hükümlerin değişme kabiliyetleri ve değişme karşısında çeşitli düşünce okullarının yaklaşımları kısaca ele alınacaktır.

Giriş

Değişme tarihî ve sosyal bir olgudur, onu inkâr etmek, yok saymak mümkün değildir. Ancak değişmeyi meşruiyetin bir referansı olarak değerlendirmek, değişmeden hareketle her yeniyi almak ve her eskiyi atmak yanlıştır. Meşruiyetin, alınacak ve atılacak şeyleri belirlemenin makul, objektif, insan tabiatına ve yaratılış amacına uygun ölçüleri, aşkın ilkeleri olmalıdır. Dünyada insan düşüncesi, inancı, ahlakı, dünya görüşü ve hayat tarzında meydana gelen her değişme günümüzde fevkalâde gelişmiş bulunan iletişim araçları ile her tarafa ulaşmaktadır. Bunları “Her değişme, bir gelişme, bir ilerlemedir”, “Modern veya çağdaş olan her şeyi, her fert ve toplumun özümsemesi gerekir” gibi modern naslardan veya doğmalardan yola çıkarak vakit geçirmeden benimsemek, taklit etmek yerine, mezkûr ölçü ve ilkelere göre değerlendirmek ve süzmek daha doğru bir yaklaşım ve tavır olsa gerektir. Evrimciliğin bir uzantısı olan “tek yönlü, düz çizgili ilerlemecilik” düşüncesi ve akımı bugün Batılı pek çok bilgin tarafından ciddiye alınmamaktadır. İslam âleminde de bu düşüncüyü, daha önceki modernleşmiş neslin hiç tereddüt göstermeden yapıştıkları “aklın putlarından” biri olarak görenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Batı’yı örnek alan, Batı medeniyetini hedef olarak gösterenler, bu medeniyetin girdiği bu-

nalım ve çöküş dönemini II. Dünya Savaşı'ndan önce haber veren Spengler, T.S. Eliot ve René Guenon gibi düşünür ve yazarları okumamış olmalıdırlar. Ancak II. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan trajediler, işlenen insanlık suçları, gören gözleri ve işiten kulakları gerçeğe açmış, bu medeniyetin ve modelin çökmekte olduğu artık birçok Batılı ve Doğulu bilim adamı tarafından kabul ve ilan edilmiştir. Batı'dan dalgalar halinde gelen değişimler ve yenilikler karşısında Doğu'nun, kalkınmakta olan veya geri kalmış bulunan ülkelerinin aydın kesiminin farklı tavırlar içine girdikleri görülmektedir.

Bu tavırlar çeşitli şekillerde sınıflandırılmış ve isimlendirilmiştir. Biz burada yenilikçi (modernist), köktenci (fundamentalist) ve gelenekçi (tradisyonalist) şeklindeki üçlü tasnif üzerinden yürümek istiyoruz. İslam'ı belli yorum içinde ve etki alanı sınırlı da olsa bir din olarak benimseyen Müslüman modernistler, İslam'ı veya onun bazı özelliklerini, modern dünya görüşünün içinden çıkan düşünce, değer ve normlara göre tefsir etmektedirler. Modernistlerde görülen temel eğilim Batı medeniyetine hayranlıktır, Batı kaynaklı değerlere geniş ölçüde teslimiyettir, bunları evrensel değerler sayarak kendi değerleri ile değiştirmenin yollarını aramaktır. Bir ucu modernistlerle, diğer ucu gelenekçilerle birleşen bir çizginin üzerinde bulunan köktencilik teorik olarak Batı kültür ve medeniyetine karşıdır. Şeriatı uygulayarak toplumu İslamlaştırmak istemektedirler. Ancak İslam'ı yorumlarken, fıkıhı, kelâmı, felsefesi, tasavvufu, sanatı... ile tarihî birikimini bir yana atarak doğrudan Kitap ve Sünnet'e yönelmekte, fert fert insanı eğiterek İslamlaştırmak yerine düzeni İslamlaştırmaya ağırlık vermekte, geçişi sağlamak için -bilerek veya bilmeyerek- Batılı tecrübelerden faydalanma yolunu tutmaktadırlar. Gelenekçiler ise İslam'ı, tarihî birikimi ile birlikte bir bütün olarak ele alıp yorumlamakta, şeriat düzenini benimsemekle beraber fertlerin eğitim yoluyla İslamlaşmasına ağırlık vermektedirler.

Bu üç tavır ve yöneliş hakkında genel bir değerlendirme yapılırsa denebilir ki, modernistler İslam'ı -değiştirerek, Batı'dan

alıntılar yaparak- çağa uydurmaya çalışırken, diğer iki tavır ve yaklaşımın sahipleri çağı anlayarak, ihtiyaç ve beklentileri göz önüne alarak alternatif İslam kültür ve medeniyetini çağa sunmaya gayret göstermektedirler.

Gerek dinî hüküm ve kuralların değişmesini ve gerekse kadınla ilgili üç meseleyi incelerken, günümüz İslam dünyasında mevcut bu üç düşünce ve yaklaşım kutbuna yer verilecek, konu üzerindeki düşünceleri yansıtılacak ve bizce tercihe şayan olan görüş belirtilecektir.

AHKÂMIN DEĞİŞMESİ

A- Nassa Dayanmayan Hükümler

Nassa dayanmayan hükümlerden maksat, ayetlerin ve hadislerin açık delaletlerinden çıkarılmamış, ister kıyas, ister çeşitli yorum ve hüküm çıkarma metotlarıyla olsun, içtihatla elde edilmiş hükümlerdir. içtihat ancak ondan âciz olanları bağlar. İctihat edecek kadar bilgisi ve yeteneği bulunmayan insanlar (sıradan halk, avam), bir âlime danışarak veya onun yazdıklarını okuyarak dinini öğrenir ve yaşar. Onun için hükümün değişmesi, ya sorduğu âlimin değişmesi yahut da âlimin (müçtehidin) içtihadının değişmesi demektir. Dinini gerekli kaynaklara başvurarak doğrudan öğrenme ve yaşama imkânına sahip olanları, gerek tarih boyunca yaşamış ve gerekse çağdaş müçtehitlerin içtihatları bağlamayacağı için bu gibiler, hadiseleri inceler, içtihat eder ve eskilere uysun uymasın yeni hükümlere varırlar; yani bunlar için içtihadı dayalı hükümler bağlayıcı değildir ve değişmeye açıktır.

B - İcmâa Dayanan Hükümler

Hakkında *icmâ* (bir asırda yaşayan bütün müçtehitlerin görüş birliği) bulunan hükümler de ya nassa dayanır yahut

da içtihatların denk düşmesi sonucu oluşmuştur. Bunlardan nassa dayalı olanlarda bağlayıcı olan icmâ değil, nastır. İcmâ nassın sağlamlığı ve delaleti konusundaki şüpheyi kaldırmak, bu hususları kesinleştirmek gibi bir rol oynamıştır. Bu sebeple naslı icmâa konu olan hükümlerin değişmesini bundan sonraki kısımda inceleyeceğiz. Hakkında nass bulunmadığı halde bir asırda yaşamış bütün müçtehitlerin ittifak ettikleri, görüş birliğine vardıkları bir hükmün bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. İmam Ahmed b. Hanbel, “Sahabe (Hulefâ-i Râşidîn) devrinde sonra kim bir icmâdan söz ederse yalan söylemiş olur” demiştir. İslam dünyasına yayılmış müçtehitlerin her birinin yerini ve bahse konu mesele üzerindeki içtihadını bilmeden, yalnızca farklı bir içtihadın açığa çıkmamış olmasından hareket ederek icmâdan bahsetmek inandırıcı değildir. Hakkında icmâ bulunduğu iddia edilen birçok meselede -gerçekte- ihtilafın bulunduğu, icmâ-ihtilaf konularında eser yazmış eski ve yeni müellifler tespit edip açıklamışlardır.¹ Şu halde hakkında nass ve buna dayalı icmâ bulunmadıkça sadece “Şu konuda icmâ vardır” iddiası bağlayıcı değildir ve o konu ile ilgili hüküm içtihatla değişebilir.

C - Nassa Dayalı Hükümler

Ayetler ile hadis olduğunda şüphe bulunmayan metinler bir hükmü açık ve kesin olarak ifade ediyorsa, bu manada “Nassın bulunduğu yerde içtihat olmaz”.² Ancak hüküm ifade eden ayet ve hadislerin delaletleri (belli bir hükmü ifade etmesi) her zaman böyle açık ve kesin olmaz. Bu takdirde delaleti belirlemek için fikir yürütmek ve çaba göstermek gerekir ki, bu bir içtihatır ve bu manada “Nassın bulunduğu yerde içtihat olur”. Ayrıca birinci kısma giren (delaleti açık ve kesin) naslar da her

1 İbn Hazm, *el-Ahkâm*, I, 534 vd.; M. Mustafâ Şelebî, *Ta'lîlu'l-ahkâm*, s. 325 vd.

2 *Mecelle*, md. 14.

zaman ve zeminde bağlayıcı olmayabilir. Belli bir örfe, âdete, maslahata (faydalı olmaya), duruma bağlı bulunan naslar, bu naslarla getirilmiş hükümler de vardır. Müçtehit naslara bir de bu açıdan bakmak durumundadır. İşte bu noktada gelenekçi düşünürler ile modernistlerin yaklaşımları arasında önemli farklar vardır.

Modernistlere göre dinin özü iman, ibadet ve ahlaktır. Diğer konularla ilgili hükümler; sosyal, siyasi, hukuki, iktisadi düzenlemeler prensip olarak din dışıdır; değişmeyecek olan “Kur’ân’ın sosyal gayeleri, temel manevi ve ahlaki ilkeler” dir. “Diğer hükümler dinî değil tarihidir, öz değil şekildir. Çağdaş, modern normlar, değerler ve uygulamalar bütün insanlığın malıdır, evrenseldir; Sünnet bir yana Kur’ân’ın getirdiği hüküm ve kurallar dahi çağdaş, modern olanlara ters düştüğünde değiştirilmeli ve ‘Dinin maksadı budur’ denilmelidir...”

Köktencilerin çoğuna, gelenekçilerin hemen tamamına göre şeriat (sosyal, siyasi, hukuki, iktisadi hükümler, düzenlemeler) dinîdir, dindendir. Şeriat hükümlerinin içtihadı ve değişebilen gerekçelere dayalı olanları, gerektiğinde yeni içtihatlarla değişebilir. Naslara (ayetlere ve hadislerle) dayalı olanları ise yalnızca modern normlar ve değerlere ters düştüğü için değiştirilemez, değerden düşmez; ancak din bunları vaz’ ederken gözetilen maslahat (fayda, gerekçe) ortadan kalkmış olursa, bunun ortadan kalktığına kalbi ve kafası ile Müslüman olan âlimler karar vermiş, kanaat getirmiş olurlarsa değişir. Bu değişme ve değiştirme nesih değildir, tahsistir; yani belli şartlarda uygulanması istenen bir hükmün, o şartlar bulunmadığı için (bulunmadığı yer ve zamanda) uygulanmaması demektir. Aynı şartlar avdet ettiğinde hüküm de yürürlüğe avdet edecektir.

Çok meşhur bir örnek üzerinde yürümek gerekirse: İslam’a insan kazanmak ve tehlikeleri önlemek amacıyla (*miüllefe-i kulûba*) zekât verilmesini isteyen ayetin uygulaması, İslam’ın güçlenmesi ve yayılması sebebiyle gerekçe ortadan kalkarsa

durdurulabilir; nitekim Hz. Ömer de böyle yapmıştır. Yazının yaygın olmadığı, buna karşı ahlakın güçlü olduğu çevrede ispat delili olarak şahide öncelik verilirken, bu şartlar değiştiğinde yazılı vb. vesikalar ispat delili olarak öne geçebilir. Henüz toplum köle ayıbına son verememiş olduğunda sokakta, köle kadınlar (cariyeler) ile hür kadınları birbirinden ayırmak için Kur'ân'ın öngördüğü çarşafa benzer dış giysi (*cilbâb*), bu gerekçe ortadan kalktıktan sonra değişebilir ve artık kadınlar belli yerlerini, cilbâbdan başka uygun giysilerle örterek sokağa çıkabilirler. Tapu sicil kurumlarının bulunmadığı zaman ve zeminlerde gayrimenkul rehni teslimsiz tamam olmazken, kurumlar oluştuğundan sonra tapuya tescil, teslim yerine geçtiğinden ipotek usulü devreye girebilir... Hasılı Molla Kasımca bir yaklaşım içinde "Şu kısım dindedir, şu kısım dinden değildir" diye keyfi bir ayırımdan hareket ederek şeriat din dışı bırakılmaz; hükümler teker teker ele alınarak usulü dairesinde değişme kabiliyeti araştırılır. Faiz örneği üzerinde iki yaklaşımın farkına biraz daha açıklık getirmek mümkündür: İslam'ın modernist yorumcularına göre, mademki Batı, ekonomi için faizi zaruri görmekte, faizsiz ekonomi olamayacağını ileri sürmekte, faizcilikte etik değerler açısından da bir sakınca görmemektedir, şu halde Müslümanlar da faizli ekonomiyi benimsemeli, özümsemeli ve dinî metinlerini buna göre yorumlamalı, uygun düşmeyen metinleri de -bunlar hadis ise- uydurmadır diyerek devre dışı bırakmalıdır. Nitekim modernistler, yıllardan beri bu yaklaşımı sergilemiş, ya faizle ribâyı birbirinden ayırıp, cahiliye devri faizini yasaklanan *ribâ*, modern faizi ise yasak kavramına girmeyen "paranın geliri" saymak suretiyle, ya İslam'ın faizi yasaklarken gözetmediği faydanın (maslahatın) değiştiğini, o zaman faizcilik yoluyla fakirler sömürülürken günümüzde faizciliğin zenginden fakire gelir akışını sağladığını ileri sürerek yahut da daha köktenci bir yorumla hukuki ve ekonomik düzenlemelerin dinin özü ile ilgisi bulunmadığını, bu konuların Allah tarafından insanlara

bırakılmış olduğunu iddia ederek... faizi mübah kılmışlardır. Buna karşı İslam'ın geleneğe bağlı yorumcularına göre Batı'nın faizi meşru ve zaruri görmesi, onu Müslümanların da alıp benimsemesini gerektirmez. Bugünkü uygulaması ile faizciliğin hükmünü ortaya koymak için önce ayet ve hadislere bakılır, bunlar faizi kesin olarak yasaklamış iseler -ki böyledir- ikinci aşamada bu yasaklamanın geçici bir şart ve maslahata bağlı olup olmadığı araştırılır. Bir yandan nasların yaygın bir âdeti ortadan kaldırarak inkılap yaptığı, diğer yandan her zaman ve her yerde faizin azının ve çoğunun topluma ve özellikle dar gelirlilere zarar verdiği, onların sermaye sahipleri tarafından sömürülmesine araç olduğu göz önüne alınarak yasak hükmünün devam ettiğine hükmedilir ve faizin ekonomik gerekçesine bir alternatif aranır. Nitekim gelenekçi âlimler bu alternatifi de bulmuşlar, kâr ve zararda ortaklık esasına dayanan aracı kurumlar vasıtasıyla ekonominin muhtaç bulunduğu sermayenin sağlanabileceğini ileri sürmüşler ve bunu uygulamalarla da ispat etmişlerdir.

Son olarak laisizm örneği üzerinde durmak istiyoruz. Bilindiği üzere Batı'da laisizm, akıl ve bilimin 17. asırdan itibaren adım adım kilise dogmalarına ve sultasına karşı zafer kazanması ile oluşmaya başlamış, sonunda Tanrı'nın ve kilisenin dünya hayatına (bilim, düşünce, eğitim, sosyal düzen ve düzenlemeler...) yön vermesini kesin olarak engelleme, dini kiliseye ve fertlerin vicdanlarına hapsedme noktasına ulaşmıştır. Laiklik asırlardan bu yana oluşan Batı değerlerinin, varlık ve bilgi telakkisinin tabii meyvelerinden biri olmuş, Hristiyanlık (Kilise) da varlığını asgari boyutlarda da olsa koruyabilmek için kendini ona uydurmak, güce boyun eğmek durumunda kalmıştır. Hristiyanlığın aslında olmasa bile Roma Hristiyanlığından bu yana bu dinin aldığı şeklin de, laisizmin Batı'da sindirilmesine müspet etkisi olmuştur. Batı, laisizmi benimsemek ve kültürünün vazgeçilmez bir unsuru kılmakla kalmamış, onu evrenselleştirmek üzere harekete geçmiş, tılsımlı telkin,

eğitim ve propaganda araçları ile bu amaca da ulaşmıştır. Modernistin ölçüsü, Batı'nın evrensel (!) değerleri ve ilkeleri olduğuna göre, artık laisizmi Müslümanların da benimsemeleri kaçınılmaz olmuştur. Zaten "Müslüman toplumlar tarafından algılanan çağdaş laisizmin bütün içeriği, İslam'ın hakiki kaynakları Kur'an ve Sünnet ile bütünleşebilir" hükmü, önemli düşünürleri tarafından dile getirilmiş, yeni modernist nesillere, "çağdaş laisizmin İslamileştirilmesi" vazifesi verilmiştir. Buna karşı olan gelenekçilere göre, İslam'ın vazgeçilmez unsurları arasında ferdin ve toplumun Allah'a teslimiyeti, her karar ve davranışında O'nun rızasını gözetme, talimatına uyma zarureti, gerçeklik ve değer hükümlerinde aklın yanında ve üstünde ilahî kaynağa (vahye) güven duygusu ve inancı... vardır. Müslümanlara mahsus İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan varlık, bilgi ve değer anlayışı, Batı'nunki ile tamamen ters istikamet ve mahiyette olduğu için -bütünü ile bu kültürler birbiri ile kaynaşamayacağı gibi- laisizm de İslam'ın bünyesine sinmez, onunla bütünleşemez. Ayrıca dinin özünü teşkil eden "insanın Allah ile deruni ilişkisinin" varlığı, devamı ve yeni nesillere intikali uygun bir çevre ve çerçeveyi zaruri kılmaktadır. Bu çevre ve çerçeve şeriattir, İslam'ın siyasi, sosyal, hukuki, iktisadi, ahlaki nizamıdır. Bu sahaları akla ve nefse bırakmak, dinin özünü de yokluğa bırakmak, yok olmaya mahkûm etmek demektir.